

АЛЬТИСТОРИЧНИЙ СВІТ РОМАНУ В. ЄШКІЛЄВА “УСІ КУТИ ТРИКУТНИКА: АПОКРИФ МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ”

Горбач Н. В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Статтю присвячено аналізу альтернативної версії життя Г. Сковороди, яку автор роману накреслює з позицій позалокальної цивілізації, роблячи причетним свого героя до європейського історичного контексту.

Ключові слова: апокриф, альтернативне моделювання, біографія, історія.

Горбач Н. В. АЛЬТИСТОРИЧЕСКИЙ МИР РОМАНА В. ЕШКИЛЕВА “ВСЕ УГЛЫ ТРЕУГОЛЬНИКА: АПОКРИФ ПУТЕШЕСТВИЙ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ” / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена анализу альтернативной версии жизни Г. Сковороды, которую автор начерчивает с позиций внелокальной цивилизации, делая причастным своего героя к европейскому историческому контексту.

Ключевые слова: апокриф, альтернативное моделирование, биография, история.

Horbach N. V. ALTHISTORICAL WORLD OF THE V. YESHKILEV'S NOVEL “ALL CORNERS OF THE TRIANGLE: APOCRYPHA OF THE GREGORY SKOVORODA'S WANDERING”/ Zaporizhzhya National University, Ukraine.

This article examines the alternative version of the life of G. Skovoroda, which the author of the novel takes from the perspective of non-local civilization. He makes of H. Skovoroda involved to the European historical context.

Key words: apocrypha, alternative modeling, biography, history.

У складному процесі самооновлення сучасної прози, коли на зміну класичним прийшли постмодерністичні форми, зміни торкнулися й історичної романістики, у якій творяться нові жанрові контамінації, звучать думки про руйнування ustalених понять історичності, історичного розвитку, кризи історичного мислення. Проте і для письменників, твори яких за низкою ознак – особливістю сюжету, засобів і прийомів характеротворення, інтелектуального наповнення – не відповідають традиційним вимогам історичної прози, історія залишається “постійно актуальною спробою самовираження, а також елементом певної дидактично-патріотичної програми” [9, с. 3]. Як і в традиційній історичній романістиці, нині залишається актуальним введення образів справжніх історичних осіб, проте їхнє художнє моделювання може позначатися значно вищими рівнями умовності – аж до введення образу як своєрідного історичного маркера, який наповнюється суб'єктивним, далеким від науково-достовірного змістом.

Окрему ланку в історичній романістиці становили і становлять твори, що подають художню версію життя вітчизняних письменників. Лише в останні роки з'явилися повісті й романи, що інтерпретують образи М. Садовського (“Садовський садить сад – з Марією і без” Ю. Хорунжого, 2005), С. Чернецького (“Меланхолія Степана Чернецького: Есей” Н. Мориквас, 2005), М. Смотрицького (“Діоптра” П. Кралюка, 2007), О. Кобилянської (“Шарітка з Рунгу: Біографічний роман про О. Кобилянську” В. Врублевської, 2007), І. Франка (“Твого ім'я не вимовлю ніколи: Повість-есе про Івана Франка” Р. Горака, 2008), В. Стефаніка (“Троянда ритуального болю: Роман про Василя Стефаніка” С. Процюка, 2010), В. Винниченка (“Маски опадають повільно: Роман про Володимира Винниченка” С. Процюка, 2011) та інших майстрів художнього слова. У 2012 р. ця низка творів поповнилася романом В. Єшкілєва “Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди”.

Постать Г. Сковороди об'єктом художнього моделювання упродовж XIX–XX ст. ставала неодноразово (розлогий перелік художніх творів про Г. Сковороду подає О. Галич [див. 2, с. 153–154]). Зміщення фокусу з його виключно людської індивідуальності на творчий доробок, що мало місце на межі століть, З. Генік-Березовська пояснювала не лише публікуванням його творів, поживанням їх синтетичних досліджень, але й певним “співпаданням” інтенцій Г. Сковороди з комплексом літературних явищ того часу. Вона, зокрема, наголошувала, що “Г. Сковорода зі своїми антитезами, іронією, сарказмом був внутрішньо пов'язаний з тими митцями, які прагнули уникати пересічної буденності життя” [3, с. 63].

Процеси, що відбуваються в гуманітарних науках сьогодні, подібні кардинальному перегляду цінностей, що мав місце на межі XIX–XX ст. Узагальнивши суть постмодерних ревізій традиційних понять модерну, можемо говорити про завершення ціннісного домінування частини цілого над цілим, стирання меж між серйозним (науково-обґрунтованим) і несерйозним, можливість співіснування різних інтерпретацій. Тому звертання в літературі постмодерну до освячених традицією імен, з одного боку, стає реакцією на певне пересичення, надуживання ідеологічними, художніми кліше при моделюванні

їхніх образів у попередній період, через що накреслення нового образу в класичному розумінні є неможливим. Але з іншого, постмодернізм формулює свій погляд на світ не через заперечення традиції, а через створення іншої парадигми, у розумінні Т. Куна ("Структура наукових революцій"), класичного мистецтва.

Накладання різночитань і браку інформації в дослідженнях європейського періоду життя Г. Сковороди на постмодерне розуміння історичного процесу і дали, з одного боку, привід для художнього моделювання можливого, на думку В. Єшкілева, розвитку подій. Але з іншого боку, для нього важила постать саме Г. Сковороди як метафізика, містика, гностика, що, відкинувши канонічне пізнання християнства, "через Біблію створив свій окремий світ, замкнув на себе суверенні сенси й навік залишився найвидатнішим із Хранителів Навни" [5, с. 219]. Приводом для альтернативного моделювання постаті Г. Сковороди, з огляду на зміну наукової парадигми останніх десятиліть, сам автор називає й бажання кинути виклик академічному середовищу [див.: 4].

Певною мірою реакцією цього середовища на роман "Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди" став відгук П. Білоуса. Спекулятивним ідеологічно-зумовленим тлумаченням спадщини Г. Сковороди, коли "сродний труд" перетворювався на гасло про працю на благо суспільства; "самопізнання і самовдосконалення" прикладалося до стратегії формування "нової" людини радянського взірця; "громадянин всесвіту" підлагоджувався під соціалістичний інтернаціоналізм; чи коли "Сковороду, на протигагу колишньому народницькому розумінню його спадщини, припасовували до модерністичних пошуків з їх виразною індивідуальною домінантою, і тоді "кучерявий стиль" цілком вписувався у необарокову парадигму, захоплення античністю відповідало настановам неокласиків, доктрина самопізнання і внутрішньої свободи людини збігалася з філософією вітаїзму" [4], він представляє літературну рецепцію образу класика у творчості шістдесятників чи сучасних авторів І. Андрусіяка, Ю. Гудзя, О. Забужко, Є. Пашковського та ін. Наголошуючи на необхідності "збити забронзовілість класика", П. Білоус проте категорично заперечує Єшкілевські інверсії канонічного образу Г. Сковороди як "домисли, які руйнують цілісний образ конкретної людини" [4].

Думається, що цитовані вище рядки П. Білоуса про перипетії сприйняття творчої спадщини Г. Сковороди якнайкраще демонструють необхідність підходу до літературного тексту з інструментарієм тієї доби, коли жив і писав автор, та з урахуванням джерел його ідейно-художньої суб'єктивності. Так, О. Галич, аналізуючи роман В. Єшкілева крізь призму виявлення в ньому ознак жанрового різновиду біографічного роману, доходить висновку, що "квазі-біографія Григорія Сковороди має чимало ознак постмодерного роману" [2, с. 159], серед яких елітарність образу головного героя, інтертекстуальність, еkleктизм, фрагментарність, часова непослідовність, деканонізація традиції зображення українського письменника.

З огляду на важливість продовження цього аспекту аналізу метою своєї статті вбачаємо дослідження специфіки моделювання художнього образу Г. Сковороди в умовах альтернативного історичного контексту, що визначається фрагментацією розповіді, порушенням лінійності подій, динамізмом описуваного, датуванням.

Підзаголовок твору В. Єшкілева "Апокриф мандрів Григорія Сковороди" свідчить про орієнтацію романної формо-змістової структури на давній жанр. Звісно тут не йдеться про роман-апокриф як такий, що поєднує канон, апокриф та роман, проте має місце властива цьому синтетичному утворенню "в межах поетики художньої модальності ... зустріч апокрифа ... і роману", коли "раніше відома історія, наділена дуже високим статусом, виявляється розказаною якимось інакше, у відповідності з іншими світоглядними установками і розповідними принципами" [1, с. 9]. Матеріалом для художнього моделювання стає чи не найбільш загадковий, а на думку декого з дослідників і малоімовірний, період життя Г. Сковороди, що в історико-біографічних дослідженнях традиційно пов'язується з його перебуванням в складі "токайської місії" – спеціальної комісії, що була споряджена російською імператрицею для закупівлі угорських вин.

Образ Г. Сковороди стає стрижневим і поєднує обидві часові площини твору – добу XVIII ст., де герой виводиться безпосередньо, і наші дні, коли він сприймається як знакова особистість – "і прізвище, і звання, і чин, і знак, і криївка посеред пустелі" [5, с. 219]. З перших сторінок автор накреслює вісь художньої антропології Г. Сковороди. Його образ твориться, за словами героя твору Павла Вигілярного, для того, "щоби великий потенціал минулого органічно і продуктивно увійшов до сучасного життя. Щоби він працював на життя. Щоби він жив цим життям" [5, с. 18].

Але Г. Сковорода у В. Єшкілева постає викликом "аграрній цивілізації", "свідомим спадкоємцем древньої традиції" [5, с. 18]. Він – обраний для обраних, у той час як для загалу "залишається блаженним сопілкарем і народним філософом" [5, с. 20]. Ці визначення професора Гречика кореспондуються з авторськими коментарями. На думку письменника, Г. Сковорода виступає носієм специфічного українського гностицизму, що не знайшов послідовників, оскільки учні Г. Сковороди "занадто захопилися Кантом. Під потужним катком критичної філософії все містичне і самобутнє придбало "плоский" профанічний вигляд. Категоричний імператив став здаватися більш важливим і потрібним, ніж гностичний пошук шляхів до Абсолюту. До слова, ця ілюзія залишається актуальною проблемою і в

наші дні. Пізніше, після заборони масонів за Олександра і розгромі лож за Миколи, гностична лінія Сквороди остаточно згасає, а на самого Григорія Савича його соціально стурбовані біографи надягають драпу народницьку свитку” [4]. У той же час у тексті роману автор вустами все того ж професора Гречика ніби відмежовується від “постмодерних істиннолюбців”, які намагаються “перекодувати старі міфи на новий копил” і після яких “ніхто нічого не зрозуміє” [5, с. 18].

Г. Скворода, неситимий жадобою пошуку істини, стає у В. Єшкілева причетним до масонського руху, а відтак – учасником подій, що відбувалися на передодні Семирічної війни і змінили політичні кордони тогочасної Європи: “Йому пропонували роль у стратегії, ретельно розкресленій і розпланованій на кілька століть. Стратегія передбачала майбутнє руйнування імперії і створення на її землях федерації слов’янських держав під наглядом і покровом старих республік. Пафлагонець [представник масонської ложі – Г. Н.] показав йому тасмну карту, на якій магістри ордену накреслили кордони майбутніх держав. Одна з них, з центром у древньому Києві, мала отримати назву Ruthenia” [5, с. 25]. В Західній Європі Г. Скворода сприймається “тим самим парадоксальним космополітом, прихід якого зі Сходу так влучно передбачив Розенкрейцер: самотній ерудит, але зі всіма зовнішніми ознаками мешканця диких степів Татарії” [5, с. 63].

Мотив мандрів Г. Сквороди, що засвідчений у назві твору і реалізований в його сюжеті, – це не лише долання географічного шляху, але й символ пошуку гармонії з самим собою та світом. За В. Єшкілевім, секрет унікальності сквородинівського світогляду якраз і полягає в синтезі християнської й гностичної теорій.

Окреслення світоглядної парадигми Г. Сквороди здійснюється не лише на змістовому, але й на символічному рівні твору. Так, у назві роману використано один з найуніверсальніших символів – трикутник, що позначав потрійні поняття. У романі говориться, що всі кути трикутника мають бути рівними, а отже, рівними будуть і його сторони. Рівнобічний трикутник наділений найбільш чіткою символікою: в християнстві він – символ Трійці, Бога і його всевидючого ока, а в середовищі масонів – символ тріади, вияви якої знаходили на різних рівнях (початок, середина, кінець; дух, душа, тіло; думка, воля, діло тощо). Отже, трикутник тут – символ, що коригується християнською і гностичною філософією, носіями якої і виступали масони.

Попри датування подій, яке є регулюючим чинником будь-якого художнього твору, їх часова організація в романі є досить складною. Так, події давнього періоду, що в основному зосереджуються навколо перебування Г. Сквороди в Європі 1751–1752 рр., темпорально обрамлюються введенням лаконічних епізодів з 1780 та 1794 рр. У свою чергу, перша зустріч читача з Г. Сквородою, що віднесена до 29 вересня 1780 р., ретроспективно розмикається за допомогою прийому сну, а розповідь під 1794 р. (уже після смерті Г. Сквороди) мотивує введення до роману образу-артефакту вигаданої історичної пам’ятки – масонського знаку, яка поряд із постаттю Г. Сквороди служить засобом зв’язку часових площин і актуалізації проблеми можливих впливів особистості на історію.

Звертає на себе увагу різномірність датування обох сюжетних ліній. Викликана вона не лише хронологічною диспропорцією (бо тривалість сучасної сюжетної лінії обмежується лише двома місяцями, а місце – Києвом та частково Івано-Франківщиною, а отже для неї достатньо лаконічніших маркувань, як от: “Київ, липень, наш час”, “Яремче, серпень, наші дні”). Натомість точне датування та просторова локалізація тієї чи іншої події історичної сюжетної лінії (“Передмістя Львова, 11–12 березня 1751 року”, “Фельтринська дорога, північніше Местре, 2 червня 1751 року” тощо) не лише структурують фрагментарний художній текст, але і виступають засобом створення ефекту історичної достовірності, документальності описаного. Тут можна говорити про датування як ігровий прийом, що слугує переформатуванню, творенню нової історичної реальності, зсуву подій в потрібний авторові час, адже В. Єшкілев зміщує період перебування Г. Сквороди за кордоном, який традиційно визначається 1745–1750 рр.

Сновидний простір твору породжує образ блискавки, яка з дитинства й упродовж усього життя супроводжує Г. Сквороду спочатку як символ “караючого меча” за таємні гріхи, а потім, усупереч традиційному значенню, – як символ богообраності. “Не з гріха воно вийшло, навпаки. Воістину, воно захищає тебе від гріхів, сину мій. Доки не знайдеш собі іншого оборонця, воно тебе захищатиме. Дякуй Богові за таке знатне знамення. І не бійся його. Бійся паче вогнищ і грому тихих демонів своєї природи”, – розтлумачує Григорієві ієромонах” [5, с. 206]. Обраність Павла Вигилярного, що стає продовжувачем сквородинівської традиції українського гностицизму, як можна припустити, підкреслюється семантикою його прізвища: Вигилярний (від лат. *vigiliare* – дивитися) – той, хто дивиться, пильнує; хранитель.

Художній життєпис Г. Сквороди у версії В. Єшкілева – це одна зі складових його “метароману” – пов’язаного певною ідеєю “ланцюга текстів” (есеїв, оповідань, романів, статей), де намагається вибудувати не лише альтернативне бачення окремих постатей української історії, а напевне щось більше: альтернативне бачення історії України – від найдавніших часів аж до наших днів. Ця альтернативна

історія ... спирається на переконаність автора роману в тому, що видиму історію України безупинно рухають невидимі сили, яким завжди вдається залишатись за межами підручників з історії” [6, с. 244]. Така настанова автора на неофіційну версію перебігу історичних подій доповнюється потужним детективним струменем, що в історичній частині виявляється в окремих перипетіях життя Г. Сковороди, якого автор “робить” шпигуном, і є сюжетотворчим для сучасної частини роману, пов’язаної з іменем вигаданої особи – вченого Павла Вигилярного. За допомогою карколомних пригод останнього, які можуть прочитуватися незалежно від історичної лінії твору, автор і утверджує думку, що філософська традиція Г. Сковороди не мала перерви.

Сказаним тут не вичерпується аналіз альтернативної версії життя Г. Сковороди в романі В. Єшкілева “Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди”. Предметом окремої уваги може стати дослідження рівня історичної правдоподібності тла твору; психологічна вмотивованість/невмотивованість вчинків Г. Сковороди (зокрема, в оргіастичних сценах) як із точки зору їх дотичності до реальної особи, так і з точки зору відповідності психології людини XVIII ст.; композиція і архітектоніка твору тощо.

Чи не всі дослідники роману В. Єшкілева підкреслюють неоднозначність, невідповідність образу Г. Сковороди його традиційному тлумаченню, даючи при цьому полярні оцінки запропонованої автором художньої версії. Так, за словами П. Білоуса, роман написано “не про Григорія Сковороду. Про когось іншого, кого він назвав Сковородою” [1]. На думку ж М. Микицей, “класичний образ мандрівного філософа (“ходив босий селами, грав на сопілці, проповідував сердечну науку”) Володимир Єшкілев трансформує і продовжує у цілком несподіваний, але такий привабливий образ своєрідного українського Джеймса Бонда, вписуючи його у загальноєвропейський контекст як важливого потенційного фігуранта тодішніх політичних пасьянсів. Ідеальний подвійний шпигун, інтелектуал та містик, мрія прекрасних італійських жінок, які порівнюють його з Джакомо Казановою, Григорій Сковорода мав долучитися, з одного боку, до здобуття української вольності, керованої Пилипом Орликом, з другого – прийти “до виконання того героїчного чину визволителя Скіфії, який приготував для нього Великий Архітектор” [7, с. 63].

Попри полярне сприйняття роману, думається, що він спроможний стати поштовхом нової хвилі інтересу до Г. Сковороди, адже в актуалізації постмодерного моделювання будь-якої сторінки вітчизняної історії, “вагому роль виконує читач, який завершує моделювання історії власною рецепцією, уявленнями, знаннями і сподіваннями” [9, с. 7], що передбачає залучення найрізноманітнішого художнього та наукового матеріалу про Г. Сковороду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Спроба похитнути канон [Електронний ресурс] / П. В. Білоус. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2012/03/01/>
2. Галич О. Особливості постмодерної квазі-біографії: В. Єшкілев “Усі кути Трикутника” / О. А. Галич // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 12. – С. 153-161.
3. Генік-Березовська З. Г. Сковорода: образ художній і справжній / Зіна Генік-Березовська // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 61-68.
4. Деркачова О. Інтерв’ю з В. Єшкілевим [Електронний ресурс] / О. Деркачова. – Режим доступу : <http://dzyga.com.ua/podcast/tag/eshkiljev-volodymyr>
5. Єшкілев В. Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди / Володимир Єшкілев. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 248 с.
6. Корнелюк І. Гра з історією / Інна Корнелюк // Єшкілев В. Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди / Володимир Єшкілев. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – С. 241-244.
7. Микицей М. Сліпуче коло провокаційного прочитання : рецензія / Марія Микицей // Літературна Україна. – 2012. – № 22. – С. 12.
8. Ротай С. Роман-апокриф как жанровая форма: методология и поэтика : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Сергей Владимирович Ротай. – Краснодар, 2010. – 27 с.
9. Шевчук З. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Зоя Володимирівна Шевчук. – К., 2006. – 19 с.